

3-41

3733-р

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЗБИШКО ІРИНА СТЕПАНІВНА

УДК: 141.7.6 316.32 (477)

**ІНФРАСТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ФОРМАЛЬНИХ ОЗНАК ТА
РЕАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

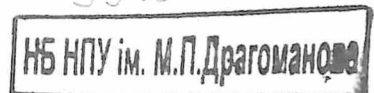
АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2013

9908

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник -

доктор філософських наук, професор
Бех Володимир Павлович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
перший проректор, завідувач кафедри
управління, інформаційно-аналітичної
діяльності та євроінтеграції.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
Цвях Володимир Федорович,
Київський Національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри політології;

кандидат політичних наук
Калініченко Михайло Михайлович,
«Державна телерадіокомпанія всесвітньої
служби «Українське телебачення і
радіомовлення в центральній Україні»,
керівник представництва.

Захист відбудеться 20 грудня 2013 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 20 листопада 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена важливим значенням для сучасної України проблеми ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства. Чисельними теоретичними розвідками доведено, що громадянське суспільство є потужним носієм недержавної форми публічної влади, що здатна достатньо ефективно упорядковувати організаційні відносини майже в усіх сферах життєдіяльності пересічної людини і територіальної громади завдяки системі місцевого самоврядування.

Влада будь-якого громадянського суспільства, як відносно цілісної системи завжди живиться власною потенційною енергією і спирається на власні ресурси, що накопичені, функціонують і відтворюються за рахунок інституалізації інфраструктури громадянського суспільства. Поза громадянським суспільством і державою існують потужні суб'єкти, що не тільки прагнуть, а й фактично впливають на політику і взаємодію держави і громадянського суспільства. Йдеться про представників тіншового бізнесу, мафії та криміналітету. Тому, громадянське суспільство, маючи певні якісні характеристики, потребує формалізації його складових, які характеризуються природним походженням, гуманістичною спрямованістю і покликані демократизувати сферу політичних відносин як в окремій країні, так і на світовому рівні.

Політична система сучасної України, інститути громадянського суспільства проходять складний і неоднозначний період розвитку, теоретичне осмислення якого має наблизити пересічного громадянина, науковця, політика до знаходження відповідей на численні запитання стосовно демократичності українського суспільства, ефективності діяльності державної влади, можливості впливу на неї інститутів громадянського суспільства. Задля реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, яка затверджена Указом Президента України у 2012 році, прийнято відповідні регіональні програми, затверджено близько тридцяти нормативно-правових актів (законів, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів, тощо), спрямованих на формування інфраструктури громадянського суспільства.

Однак політична система та інституції громадянського суспільства сучасної України не завжди демонструють готовність використовувати наявні механізми та інструменти власного впливу, про що свідчить низький рівень членства в громадських організаціях і масова пасивність суспільства. Відтак для вітчизняної політичної науки актуальними залишається аналіз та вироблення рекомендацій щодо шляхів активізації громадської та політичної участі громадян. Вирішення цього питання пов'язане з проблемою формування адекватної інфраструктури громадянського суспільства.

Феномен громадянського суспільства досліджується багатьма як зарубіжними так і вітчизняними дослідниками. В Україні накопичено значний обсяг наукових праць з цієї проблематики, зокрема, дослідження О. Бабкіної, Р. Балабана, А. Базіра, М. Банчука, В. Баркова, М. Бойчука, І. Варзара, К. Вашенка, М. Головатого, В. Горбатенка, М. Дмитренка, Г. Зеленько, М. Калініченка, Б. Калініченка, А. Колодій, В. Корнієнка, Ю. Крестєва, Д. Криворучка, А. Кудряченка, В. Куйбіди, Л. Лановюк, М. Лациби, П. Манжоли, М. Михальченка, Г. Музиченко, А. Некряч, В. Нікітіна, В. Новохацького, Т. Панченко, А. Пахарєва, М. Пашкова, В. Пашенка, Ю. Привалова, М. Пухтинського, Т. Розової, Ф. Рудича, О.Рябеки, Ю. Саєнка, С. Телешуна, Т. Хлебнікова, О. Хуснутдінова, В. Цвиха, О.Чувардинського, Ю. Шайгородського, Г. Щедрової та багатьох інших.

Увага науковців спрямована на дослідження проблеми становлення неурядових організацій та їх значення для розвитку громадянського суспільства в Україні, визначення ролі засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності, питання впливу ЗМІ на процес демократичного розвитку суспільства і становлення інститутів громадянського суспільства.

Вітчизняна політична наука має низку праць, у яких досліджуються окремі елементи інфраструктури громадянського суспільства – людини, групи, неурядові організації, ЗМІ, їх взаємодії з державою. Проте вивчення проблеми інфраструктури громадянського суспільства як певної системи, що складається з різних елементів, їх взаємодії, чинників та умов формування є недостатнім. Громадянське суспільство як явище не є усталеним і статичним. Воно постійно розвивається і трансформується, тому потребує подальшого дослідження. Осмислення потребують питання інфраструктури громадянського суспільства в сучасній Україні, визначення співвідношення її формальних ознак та реальної практики, що обумовило вибір теми та окреслило структуру дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 23 грудня 2010 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у системному аналізі сутності, елементів, умов формування і реалізації функціонального потенціалу інфраструктури громадянського суспільства в сучасній Україні.

Реалізація мети обумовила вирішення таких **наукових завдань**:

- обґрунтувати поняття «інфраструктура громадянського суспільства» як головного концепту дослідження;

- систематизувати наукові підходи щодо вивчення феномену «інфраструктура громадянського суспільства»;
- проаналізувати нормативно-правове забезпечення створення, функціонування і розвитку інфраструктури громадянського суспільства у дискурсі вітчизняного законодавства і міжнародного права;
- дослідити особливості реальної практики функціонування інфраструктури громадянського суспільства в Україні;
- проаналізувати форми взаємодії органів державної влади та структурних елементів громадянського суспільства в Україні;
- дослідити форми прояву активності складових інфраструктури громадянського суспільства в Україні та визначити шляхи оптимізації їх подальшого розвитку.

Об'єктом дослідження є громадянське суспільство як суб'єкт публічної політики і організаційної взаємодії з органами державної влади.

Предметом дослідження є інфраструктура громадянського суспільства в Україні, співвідношення її формальних ознак та реальної практики.

Методологічна основа дослідження. Дослідження базувалось на основних принципах сучасного наукового пізнання – науковості, об'єктивності, цілісності, історизму, розвитку, єдності теорії і практики та інших. У ньому використано також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

Зокрема, використано такі методи, як діалектичний, метод структурно-функціонального аналізу, біхевіористський метод, методи синергетики та системного аналізу й інші. Використання діалектичного методу дозволило розглянути відносини за участю суб'єктів структури громадянського суспільства в їх розвитку, взаємозв'язку і взаємодії.

Використано також і інші методи загальнонаукового аналізу: міждисциплінарного аналізу, абстрагування й моделювання. Із спеціальних методів використано: історичний, системно-структурний, логіко-семантичний, системно-функціональний, прогнозування, моделювання. За їх допомогою у роботі проаналізовано питання, пов'язані із генезисом організаційної взаємодії держави і громадянського суспільства, досліджено владний потенціал структурних елементів громадянського суспільства, виявлено і досліджено інфраструктурні детермінанти оптимізації розвитку організаційної взаємодії держави і громадянського суспільства, а також демократизації владних відносин у сучасній Україні.

Міждисциплінарний характер дослідження розкривається в аналізі праць вітчизняних і зарубіжних фахівців з політології, філософії, філософії політики, соціальної філософії, культурології, права, соціології, психології, етики та ін.

Емпіричну основу дослідження складають результати соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, інших дослідницьких установ.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні феномену інфраструктури громадянського суспільства, здійсненні системного аналізу його змісту, структури, умов формування та визначенні функціонального потенціалу у реалізації недержавної форми публічної влади, у контексті взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади в Україні. Наукова новизна конкретизується у вигляді наступних положень дисертації, винесених на захист.

Уперше:

- обґрунтовано авторське бачення інфраструктури громадянського суспільства як феномену, що складається з двох частин: суб'єктивованої (соціально-політичні інтереси, потреби) і об'єктивованої (система формальних організацій, що представляють ці інтереси та потреби), що становлять єдине ціле; зміст інфраструктури громадянського суспільства розкривається через ступінь активності, підтримки, участі громадян та їх об'єднань у розробці та реалізації стратегії державної політики, державного регулювання і державного управління; визначено дві форми існування інфраструктури громадянського суспільства: формальну (об'єктивно закріплена офіційними державними нормами в системі формально діючих інститутів громадянського суспільства) і неформальну (що заявляє про себе неформальними об'єднаннями структурних елементів, що реалізують свою функціональну діяльність за рахунок допоміжних форм прояву громадської активності, які не мають чіткого механізму правового підґрунтя інтеракції з державою);

- окреслено складові елементи інфраструктури громадянського суспільства: фізичні особи, сукупність громадських організацій та об'єднань країни, соціальні інститути; окремо виділено експертів і експертне середовище як структурного елементу громадянського суспільства (експерти, соціальні інститути науки і освіти, експертні громадські організації); визначено основне призначення інфраструктури громадянського суспільства – здатність виконувати сукупність допоміжних функцій в організації взаємодії держави і громадянського суспільства, що акцентує на колективному, діалоговому, полілоговому характері розробки і реалізації державної політики і управління;

- визначено, що одними з пріоритетних умов функціонування та розвитку інфраструктури громадянського суспільства є: наявність розвиненого експертного середовища, здатного до гуманітарної експертизи; вільного інформаційного простору та незалежних ЗМІ, адресного Інтернет-простору, механізмів безпосередньої участі громадян в управлінні місцевими справами і

механізмів взаємної відповідальності громадян та органів влади за дотримання законодавства і виконання своїх обов'язків перед суспільством.

Поглиблено:

– наукову оцінку ролі і якості нормативно-правового забезпечення функціонування і управління розвитком інфраструктури громадянського суспільства в Україні, що обумовлюється особливостями демократичного конституційного ладу, національного і міжнародного законодавства;

– теоретичний аналіз механізму інфраструктурного забезпечення організаційної соціально-політичної взаємодії держави і громадянського суспільства в сучасній Україні та визначено роль незалежної експертної оцінки її стану, перспектив і наявності в країні специфічного експертного середовища, здатного забезпечити моніторинг даного процесу;

– розуміння взаємозалежності та взаємообумовленості процесу інституціоналізації громадянського суспільства та влади – визначення сфер компетенції держави і суспільства, особливо, політичної відповідальності органів державної влади.

Дістала подальшого розвитку:

– ідея про використання гуманітарної експертизи у вітчизняній політичній сфері, що має сприяти процесу вироблення конкретних рішень і забезпечити безперервний і широкий діалог держави з суспільством, у ході якого поряд з обґрунтуванням і критикою тих або інших запропонованих рішень відбувається і процес виявлення, обговорення й узгодження посилок і ціннісних позицій різних соціальних груп, позицій прихованих і неусвідомлюваних;

Практичне значення дослідження полягає в тому, що напрацьовані ідеї та положення роботи можуть бути використані в державних проєктах, спрямованих на підтримку громадянського суспільства в Україні, забезпечення реалізації прав і свобод людини, розробки стратегії політичного і адміністративно-територіального розвитку українського суспільства, розробки технологій структурної модернізації і шляхів оптимізації функціонування окремих форм недержавної влади.

Ідеї дослідження можуть стати настановами та методологічною основою для політико-правових досліджень сучасних політичних процесів в Україні, а також можуть бути використані у процесі викладання таких дисциплін і курсів як «Політологія», «Соціологія політики», «Філософія політики», «Державне управління та система місцевого самоврядування», «Основи демократії», «Виборчі системи і процеси», а також бути корисними у висвітленні проблем розбудови громадянського суспільства, його окремих сегментів тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на національних і міжнародних конференціях, зокрема:

Міжнародній науково-практичній конференції «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації (Чернівці, 2008); IV Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (Івано-Франківськ, 2008), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку в трансформаційний період (Чернівці, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації і толерантність в освіті» (Ялта, МДЦ «Артек», 2010), Міжнародній науковій конференції «Сьомі юридичні читання: культура і право на початку XXI століття» (Київ, 2011); Круглому столі «Вища освіта України: 20 років перетворень» (Київ, 2011); VI Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 2012).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 5 наукових праць у фахових наукових виданнях з політичних наук.

Структура і обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (227 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, обсяг основної частини – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено стан її наукової розробки, сформульовано мету й завдання дослідження, представлено методологічні засади дисертації, аргументовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, відображено апробацію дослідження та структуру роботи.

У **першому розділі** – «**Теоретико-методологічні засади дослідження інфраструктури громадянського суспільства**» – обґрунтовано феномен «інфраструктура громадянського суспільства» як базовий концепт дослідження, проаналізовано підходи до вивчення даного явища у політологічній площині і подано принципи, методи та понятійно-категоріальний апарат дослідження.

У **підрозділі 1.1.** – «**Інфраструктура громадянського суспільства як головний концепт дослідження**» – проаналізовано теоретичні засади феномену «громадянське суспільство» на підставі вивчення праць Цицерона, Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, А. Фергюсона, Дж. Медісона, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, А. де Токвіля, К. Маркса, І. Шумпетера та ін. На основі аналізу праць цих авторів, з'ясовано, що громадянське суспільство для ефективного функціонування має бути чітко структурованим. Це дає підстави вести мову про його певну інфраструктуру. Сутність і зміст поняття «інфраструктура» (infra – під, нижче і structura – будівля, розміщення, підстроювання) полягає в тому, що інфраструктура, є

комплексом галузей, а також виробництв і видів діяльності, що надають послуги матеріальному і духовному виробництву. Інфраструктура громадянського суспільства формується у процесі артикуляції, узгодження організованих громадських і політичних інтересів (оформлюються у громадські організації та партії) та органів державної влади, взаємодії між ними. Тобто, інфраструктуру громадянського суспільства формують інституціоналізовані соціальні інститути, які створюють умови для ефективної діяльності різних типів громадських організацій та передбачають забезпечення дій у межах правового поля, яким регулюються взаємовідносини між державою і суспільством з метою захисту особистих прав і свобод, гарантії особистої безпеки, досягнення економічної незалежності, реалізації духовного та творчого потенціалу людини.

У підрозділі 1.2. – «Підходи до вивчення поняття «інфраструктура громадянського суспільства» – здійснюється аналіз наукових підходів до предмету дослідження, що розкривають сутність інфраструктури громадянського суспільства з різних позицій, а саме: «інституційного», «функціонального», «формального» і «системного» аналізу. Обґрунтовано використання системного підходу як основи стратегії дослідження громадянського суспільства в системі інститутів громадянського суспільства в єдності його соціального змісту та юридичної форми, що конституюється в інфраструктуру громадянського суспільства.

Демократизація суспільного життя засвідчує ймовірність втілення різноманітних моделей громадянського суспільства, що обумовлено конкретними обставинами країни, в якій ці процеси розгортаються. Проте для становлення повноцінного громадянського суспільства необхідна, по-перше, розвинена інфраструктура організацій громадянського суспільства, по-друге, ефективні механізми їх впливу на державу. Проаналізовано взаємозалежність компонентів громадянського суспільства, що формують його інфраструктуру – морфологічну складову і подано ключові характеристики компонентів громадянського суспільства, що забезпечують функціональну діяльність інститутів громадянського суспільства на різних рівнях та з різних позицій: в якості окремої одиниці зі специфічними характеристиками; в якості складової, що поєднує в собі окремі компоненти; на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. До структури віднесено інститути і громадські організації, а також експертів, які використовують механізми інтеракції для прийняття «правил гри» певної спільноти окремим елементом суспільства і які водночас можуть задовольнити його особисті потреби і уподобання. З іншого боку, для інституціоналізації громадянського суспільства важливим є переведення неінституціалізованих форм його існування, які є непередбачуваними, а відтак конфліктогенними, в інституціоналізовані, що

може здійснити тільки держава. Тому прийняття демократичних конституцій і відповідних процесуальних законів забезпечують «вихідний простір» для його становлення як суспільного інституту. Обов'язковою умовою інституціоналізації громадянського суспільства є інституціоналізація влади – визначення сфер компетенції і, особливо, політичної відповідальності органів державної влади.

Підрозділ 1.3. – «Принципи, методи та понятійно-категоріальний апарат дослідження» – присвячений висвітленню принципів й методів дослідження та обґрунтуванню методологічної стратегії їх застосування.

Вивчення предмету дослідження пов'язано з постмодерністською культурологічною парадигмою, що характеризується переходом від монізму, лінійності до інтегратизму, поліфункціональності, додатковості, синергетизму.

Методологічним підґрунтям роботи є застосування сучасних загальнонаукових принципів і спеціальних методів пізнання, виявлених і розроблених наукою й випробуваних практикою, які логічно реалізують розв'язання окреслених підходів в дослідженні явища інфраструктури громадянського суспільства. Доводиться потреба у принципах дослідження, а саме: принципу комплексності, детермінізму, історизму, єдності теорії та практики, нарешті, синергетики. Дослідження феномену інфраструктури громадянського суспільства проводиться в межах діалектичного підходу.

Виокремлено та обґрунтовано методи дослідження інфраструктури громадянського суспільства. Завдяки методам міждисциплінарного аналізу, абстрагування й моделювання, історичному системно-структурному, логіко-семантичному, системно-функціональному, прогнозування комплексно розглянуто сутність явища та вплив на формування громадянського суспільства в Україні зовнішніх та внутрішніх чинників. Систематизовано категоріальний апарат дослідження явища «інфраструктура громадянського суспільства», який складає низка опорних категорій і понять, а саме: елемент, структура, система, соціальна система, суспільство, соціальний організм країни, три основні категорії суб'єктів громадянського суспільства, що формують його інфраструктуру у певній країні – фізичні особи (експерти, громадяни країни в цілому, експертне середовище та ін.); різноманітні за своїм призначенням організації; інститути (державні і громадські). Спеціальними категоріями є «державні установи», «інститути громадянського суспільства», «неформальні організації», «соціальні рухи» та інші, які дозволяють дослідити питання, пов'язані із генезисом організаційної взаємодії держави і громадянського суспільства, дослідити елементи інфраструктури громадянського суспільства, проаналізувати їх практичну реалізацію в сучасній Україні.

У другому розділі – **«Нормативно-правове забезпечення інфраструктури громадянського суспільства в Україні»** – проаналізовано

умови, у яких формується, функціонує і розвивається інфраструктура громадянського суспільства в Україні: конституційний лад країни, національні і міжнародні норми.

Підрозділ 2.1. – «Базові принципи демократії як умова формування інфраструктури громадянського суспільства» – присвячено аналізу взаємозалежності демократії і конституціоналізму в політичному житті сучасної України.

Домінуючим за умов демократичного розвитку суспільства є визнання і юридичне оформлення загальнолюдських цінностей – свободи, рівності, справедливості та інших. За цих умов принципово змінюється характер взаємодії між суспільством і державою. Вона набуває рис відкритості, публічності, діалогу, полілогу, толерантності тощо. Проаналізовано суперечності, що впливають на характер взаємодії між громадянським суспільством і державою в Україні. Визначено, що вони обумовлюються низкою факторів: а) відсутністю розвиненого громадянського суспільства та його інфраструктури (форм, інститутів); б) не сформованістю демократичних традицій життя суспільства; в) достатньо міцним зв'язком між державною діяльністю та бізнесом, зв'язком бюрократичних і кримінальних структур, корумпованістю державного апарату та ін.

Проаналізовано різні підходи щодо розуміння конституціоналізму (політологічний, філософсько-історичний і юридичний) та зосереджено увагу на розумінні останнього як на особливій системі конституційно-правових відносин, які опосередковують у загальному вигляді повновладдя народу, його суверенітет та відображають прогрес і розвиток чи регрес суспільства. Підкреслюється, що конституціоналізм як політико-правова теорія і практика становлення, функціонування і розвитку конституційної демократичної держави і громадянського суспільства належить до фундаментальних цінностей світової культури, які вироблялись людством протягом всього його розвитку.

Визначено, що серед компонентів, що обумовлюють життєздатність демократії в державі є нормативно-організаційна база, яка визначається насамперед Конституцією як Основним законом. Український конституціоналізм аналізується як прояв демократії з характерними для нього взаємопов'язаними принципами: верховенство права; верховенство Конституції і законів України; пріоритет прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами; конституційна законність (конституційність); конституційний демократизм. Подається їх розгорнута характеристика.

У підрозділі 2.2. – «Правова основа формування інфраструктури громадянського суспільства в сучасній Україні» – аналізується базові засади розвитку та функціонування громадянського суспільства, що утворюються нормами Конституції України, Цивільного кодексу України, Закону України

«Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI, який почав діяти з 1 січня 2013 року, Закону України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», Закону України від 11 липня 2001 р. № 2625-III «Про органи самоорганізації населення», Указу Президента України від 31 липня 2004 р. № 854 «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378 «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» та іншим нормативними актами.

Процес становлення національного законодавства з окресленої проблематики, пройшов у своєму розвитку 4 етапи: 1991-1995 рр.; 1996-1997 рр.; 1998-2001 рр.; з 2002 року і дотепер. Всі ці періоди характеризуються впровадженням у життя певних нормативно-правових актів і визначають ключові моменти з питань регулювання діяльності громадських організацій в Україні. Окремо виділено період з 2002 року, коли відбулося становлення вітчизняного національного законодавства стосовно діяльності громадських організацій у напрямку гармонізації з європейським та світовим міжнародним правом.

На основі аналізу нормативно-правового регулювання діяльності громадських організацій різних типів подана характеристика системи громадських організацій за їх класифікаційними ознаками відповідно до типу і правових норм регулювання.

У підрозділі 2.3. – «Норми міжнародного права та їх роль у розвитку інфраструктури громадянського суспільства» – досліджено наслідки імплементації міжнародних нормативно-правових актів на діяльність вітчизняних громадських об'єднань. Серед них: Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., що стала критерієм для визначення ступеня поваги і дотримання міжнародних норм, що стосуються прав людини; Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права» від 16 грудня 1966 року, у преамбулі якого вказується на зобов'язання держав у відповідності до Статуту ООН заохочувати права людини. До переліку яких віднесено: а) право всіх народів на самовизначення; б) рівне для чоловіків і жінок; в) забезпечення гарантій від порушення чи безпідставного обмеження будь-якого права людини чи будь-якої із основних свобод; Міжнародний пакт «Про економічні, соціальні і культурні права» у якому підкреслено три аспекти права: а) право кожної людини для захисту своїх економічних і соціальних інтересів створювати професійні спілки і вступати до них за своїм вибором за єдиної умови дотримання правил відповідної організації; б) право профспілок об'єднуватися на загальнодержавному рівні і право цих останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до таких; в) право

профспілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, які передбачаються законом; акти Міжнародної Організації Праці (МОП), що спирається на дві головні конвенції універсального значення: Конвенція № 87 від 9 липня 1948 року «Про свободу асоціації та захист права на організацію» і Конвенція № 98 «Про право на організацію і на ведення колективних договорів» та низку інших конвенцій; Європейська конвенція «Про захист прав людини і основних свобод» від 4 листопада 1950 року; Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 № ETS № 35 та ін.

Узагальнюючи змістовне навантаження положень міжнародних актів щодо прав людини, обґрунтовується, що ідеї гуманізму лежать в основі будь-якого Основного Закону держави, залученої до міжнародно-правових відношень і міжнародні права людини сформовані «трьома поколіннями» (змістом свого розвитку). Таким чином, міжнародна правова система забезпечує можливість інтегруватися та відповідати характерним особливостям усіх «поколінь» прав людини і тому постає як всеохоплююча.

Третій розділ – «Інституційна спроможність громадянського суспільства в Україні» – присвячений праксеологічному аналізу стану інфраструктури громадянського суспільства та перспективам її удосконалення на перехідному етапі розвитку.

У підрозділі 3.1. – «Формальна складова інфраструктури громадянського суспільства» – аналізуються інститути громадянського суспільства, до яких автор відносить: добровільні громадські об'єднання: економічні, культурно-мистецькі, освітні, наукові, захисту прав громадян, благодійні та інші; громадянські рухи й політичні партії (останні – на перших стадіях свого формування, коли вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади); незалежні ЗМІ, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут; вибори та референдуми як засіб громадського волевиявлення й захисту інтересів; залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо). Зазначено, що на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту. Так, на початок 2013 року в Україні було зареєстровано (включно з міжнародними, всеукраїнськими, місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами) 86255 громадських організацій (на початок 2012 року їх було 82707), 27834 профспілки та їх об'єднань (у 2011 року – 26340), 13475 благодійних організацій (у 2011 році – 12860), 13872 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (у 2011 році – 11956) та 1306 органів самоорганізації населення (у 2011 році – 1210).

У роботі проаналізовано сучасний стан та основні тенденції самоорганізації громадян та інституціонального розвитку громадянського суспільства. За оцінкою зарубіжних експертів, громадянське суспільство України характеризується як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня країн розвинутої демократії та зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану. За даними дослідження Індексу сталості неурядових організацій Агентства США з міжнародного розвитку (*USAID NGO sustainability Index*) стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінено у 3,5 бали (за шкалою від 1 до 7, де поріг консолідації складає 3 бали). При цьому найслабшими складниками сталості неурядових організацій (НУО) визнано фінансову життєздатність (4,2 бала) та їх сприйняття громадськістю (3,8 бала), а найсильнішими – адвокація (2,8 бала) та надання послуг (3,3 бала). Показово, що за показником адвокації НУО вже навіть перейшли поріг консолідованої демократії. Однак в Україні високою є апатія населення, зростання поляризації і радикалізації настроїв, особливо, молоді. Державою фактично не підтримується цей процес, хоча державна влада ініціювала розробку Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства. Вплинути на якість функціонування інститутів громадянського суспільства можуть зміни існуючих механізмів взаємодії між громадянським суспільством та державою в Україні.

У підрозділі 3.2. – «Механізми інтеракції «держава-громадянське суспільство»» – розглянуто форми і напрями взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади. Встановлено низку чинників, які забезпечують можливість існування громадянського суспільства у просторі держави, виявлено суперечності у чинному законодавстві, недосконалість практичних норм механізму застосування демократичного конституціоналізму, закритість влади та її небажання співпрацювати із громадськістю, низький рівень правової культури та громадсько-політичної свідомості як на рівні владних структур, так і на рівні населення тощо. Усе це спричиняє відчуження населення від влади та сприймання її як ворожої та такої, що захищає тільки власні інтереси. Проаналізовано формально-правове забезпечення взаємодії держави та суспільства. В основі такої взаємодії визначено принципи: плюралізму, корпоративізму, некорпоративізму. Зазначається, що українському громадянському суспільству притаманна фрагментарність, слабкість недержавних організацій (НДО), неефективність влади у вирішенні соціальних проблем, залежність бізнесу від влади, особливо на місцевому рівні, за таких умов міжсекторна співпраця, не завжди будується на партнерських засадах, має місце домінування одного сектору над іншим, що в кінцевому результаті не сприяє покращенню соціально-економічного становища громади. З іншого боку, за роки незалежності новостворені всеукраїнські та місцеві НДО

фактично відображають суспільну реакцію на процеси трансформації переходу до ринкового суспільства. Вони намагаються налагодити механізми відповідальності та підвищення ефективності дій влади у відстоюванні інтересів та потреб своїх членів. Аналізуються різні підходи щодо визначення взаємодії громадянського суспільства з державою: інституційний, реляційний, компонентний, стадіальний. Інституціоналізація громадянського суспільства сприяє появі нових форм взаємодії всередині сучасного суспільства. Ключові характеристики інституціоналізації включають: легальність; плюральність; публічність.

У підрозділі 3.3. – «*Форми прояву активності громадянського суспільства*» – розкрито функціональний потенціал складових інфраструктури громадянського суспільства, зокрема інститутів і організацій громадянського суспільства, експертного середовища. Аналізуються активні форми громадянської активності, серед яких: публічні заходи (зібрання, мітинги, демонстрації, пікетування, хода); звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування; суспільний контроль; опитування громадян; консультативні референдуми; публічні слухання; всенародне обговорення; оцінка діяльності громадських організацій завдяки експертам і експертному середовищу.

Визначається, що інститути громадянського суспільства виступають колективними суб'єктами реалізації суспільних інтересів різних верств населення. Вони сприяють відтворенню і соціалізації громадян країни. Досліджено чинники та умови, що впливають на формування інфраструктури громадянського суспільства. Акцентується увага на ролі нематеріальних чинників – феноменах духовного, культурного світу особистості, елементах суспільної свідомості, які впливають на усі сфери життєдіяльності соціуму і визначають принципові засади його буття, а також на формування та розвиток громадянського суспільства. Досліджено значимі умови функціонування та розвитку інфраструктури громадянського суспільства, серед яких: наявність сталого експертного середовища, вільного інформаційного простору та незалежних ЗМІ, адресного Інтернет-простору, механізмів безпосередньої участі громадян в управлінні місцевими справами та механізмів взаємної відповідальності громадян та органів влади за дотримання законодавства і виконання своїх обов'язків перед суспільством. Вказується на низьку ефективність механізму реагування держави на звернення громадян і громадських організацій; системи постійного моніторингу й оцінки задекларованих цілей і реально досягнутих результатів діяльності обраних політичних сил і влади; публічних обговорень і референдумів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено системний аналіз структури і функціональних можливостей інфраструктури громадянського суспільства в Україні. Доведено, що будь-яке громадянське суспільство у процесі організаційної взаємодії з державою спирається на спеціалізовану інфраструктуру, що сприяє його життєдіяльності та виконує владну функцію у політичній сфері. Феномен «інфраструктури громадянського суспільства» запропоновано розглядати як сукупність суб'єктивних внутрішніх та зовнішніх відносин колективних суб'єктів інститутів громадянського суспільства, що об'єктивовано відображають систему форм прояву своєї активності на всіх рівнях взаємодії один з одним і з державою, які об'єктивно закріплені офіційними державними нормами в системі формально діючих інститутів громадянського суспільства, та доповнюються неформальними об'єднаннями структурних елементів, що реалізують свою функціональну діяльність за рахунок допоміжних форм прояву громадської активності, які не мають чіткого механізму правового підґрунтя інтеракції з державою.

До елементів інфраструктури громадянського суспільства віднесено: людину, особистість, експерта, різні види і типи громадських організацій та об'єднань, соціальні інститути, що утворюють певну морфологічну структуру феномену і забезпечують реалізацію комплексу функцій, що притаманні громадянському суспільству як колективному носію недержавної форми влади.

На основі вивчення наукової літератури визначено базові категорії поняття «інфраструктури громадянського суспільства», до яких, насамперед, віднесено категорію «структура». В якості основних категоріальних компонентів структури виділено три основні категорії суб'єктів, зокрема громадянин, державні та громадські інститути та різноманітні за своїм призначенням організації. Доповнює список категоріальних елементів інфраструктури громадянського суспільства спеціальна категорія, яка характеризується такими поняттями, як неформальні організації, соціальні рухи, громадянськість тощо.

Визначені елементи структури громадянського суспільства надають можливість характеризувати поняття «інфраструктури громадянського суспільства» з позиції суб'єктивізму та об'єктивізму його складових. Відповідно до чого головний концепт дослідження – «інфраструктура громадянського суспільства» – розглянуто як сукупність інституалізованих громадських соціальних інститутів, які створюють умови для ефективної діяльності різних типів громадських організацій та передбачають забезпечення дій у межах нормативно-правової бази взаємовідносин між державою і громадянським суспільством з метою захисту особистих прав і свобод, гарантії

особистої безпеки, досягнення економічної незалежності, реалізації духовного та творчого потенціалу людини.

Узагальнено та проаналізовано основні підходи, які дозволяють розкрити сутнісне розуміння поняття «інфраструктури громадянського суспільства» - інституціональний, функціональний, формальний та системний підходи, де системний підхід визначено як основу методологічної конструкції всього дисертаційного дослідження відповідно до окресленої проблематики. Така стратегія наукового дослідження концепту «інфраструктури громадянського суспільства» дозволила розглянути це поняття в єдності його соціального змісту та юридичних форм, які можливі в процесі формування його змістовно-структурного компоненту на сучасному етапі розвитку нашої держави.

З метою визначення нормативно-правового забезпечення існування різних форм прояву громадської активності в Україні, на базі яких формується інфраструктура громадянського суспільства, проаналізовано та узагальнено основні принципи демократичного ладу країни, як головного чинника існування громадянського суспільства. Недосконалість правового регулювання громадської діяльності в Україні проаналізовано та обґрунтовано з огляду як вітчизняного права, так і з урахуванням норм міжнародного права.

Дослідження складової інфраструктури громадянського суспільства засвідчує тенденцію взаємозв'язку сучасних соціальних політичних інститутів з діючою владою. Це підкріплено і нормами чинного вітчизняного законодавства з питань регулювання діяльності громадських організацій. Наявні інститути дозволяють відстоювати інтереси та позиції членів суспільства у межах добровільних об'єднань, організацій та інших організаційних форм, які безпосередньо не входять до складу державних структур. Але сучасне законодавство не дозволяє виявити загальновизнану класифікацію громадських організацій, не представляється можливим представити універсальну класифікацію громадських організацій та об'єднань. Так, діючим законодавством України закріплено існування формальної структури громадянського суспільства як способу соціальної організованості, при якому соціальні позиції і взаємозв'язки чітко визначені певними правилами незалежно від побажань членів цієї соціальної організованості.

Аналіз сучасного стану та основних тенденцій самоорганізації громадян та інституціонального розвитку громадянського суспільства в Україні засвідчив, що з позиції визначення формального, тобто офіційно діючого статусу, складова частина громадянського суспільства на території нашої держави офіційно зростає в окресленому напрямку. Ситуація ускладнюється тим, що при вивченні проблематики існування формальної складової громадянського суспільства в Україні виявлено, що далеко не всі зареєстровані

в Україні організації громадянського суспільства є активно і постійно діючими, або ж взагалі реально існуючими.

Ефективність функціонування інфраструктури громадянського суспільства в сучасній Україні обмежується на рівні діючих норм чинного законодавства, відсутністю фінансування з боку держави. Суттєвим критерієм ефективності інфраструктури громадянського суспільства виступає механізм прямого фінансового контролю, виконання якого закріплено за державою, і загальної мережевої стабільності. Недостатнє фінансування з боку влади позначається на відношенні громадських організацій до влади, а також, у політичній поведінці багатьох з них.

Вивчення процесів інтеракції «держава - громадянське суспільство» протягом існування України як самостійної держави дозволяє визначити те, що роль держави в суспільстві залишається й надалі монополюною, хоча діюче законодавче поле надає широкий спектр прав та можливостей об'єднанням громадян. Громадські організації мають право виступати учасниками цивільно-правових відносин, представляти та захищати свої законні інтереси у державних та громадських органах, брати участь у політичній діяльності, вносити пропозиції до органів влади і управління. Це означає, що громадські організації виступають повноправним суб'єктом політичних відносин, можуть здійснювати вплив на учасників політичного процесу. Але необхідно також визнати, що існуючі взаємовідносини на рівні «держава – громадянське суспільство» в Україні – це лише контурна нормативно-правова схема.

Громадянському суспільству в Україні притаманні фрагментарність, слабкість недержавних організацій та їх коаліцій. До того ж певна неефективність влади у вирішенні соціальних проблем, залежність бізнесу від влади, особливо на місцевому рівні сприяє тому, що міжсекторна співпраця не завжди будується на партнерських засадах, має місце домінування одного сектору над іншим, що в кінцевому результаті не покращує соціально-економічне становище громади.

З іншого боку, за роки незалежності новостворені всеукраїнські та місцеві об'єднання громадян фактично відображають суспільну реакцію на процеси трансформації переходу до ринкового суспільства. Вони намагаються налагодити механізми відповідальності та підвищення ефективності дій влади у відстоюванні інтересів та потреб своїх членів.

Складна система стратифікації, суспільна диференційованість спонукають до нових форм і методів взаємодії громадянського суспільства з державою, яка багато в чому залежатиме від громадянської активності громадян, від розвитку рівня культури діалогової взаємодії суспільства і держави і, звичайно, від законодавчо-правового закріплення процедур симетричної двосторонньої інтеракції держави і соціуму, але з урахуванням

утворення нових окремих структурних компонентних інституцій громадянського суспільства, що будуть виконувати певну функцію у соціумі і мати чітко спрямовану сферу діяльності.

Вище викладене надає підстави стверджувати, що формально існуюча складова громадянського суспільства України має всі ознаки свого існування та діяльності, але достатньо вагомий вплив на її фактичний розвиток та ефективність має держава. І лише за умов зміни існуючих механізмів взаємодії між громадянським суспільством та державою можливо буде сподіватися на підвищення якісного фактичного функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Збишко І. С. Проблеми й перспективи становлення громадянського суспільства в Україні [Текст] / І. С. Збишко // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». Випуск 78. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — С. 158 – 165.

2. Збишко І. С. Демократичні перетворення в Україні : труднощі розвитку [Текст] / І. С. Збишко // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». Випуск 112. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — С. 174 – 180.

3. Збишко І. С. Інфраструктура громадянського суспільства в Україні : ідеї, моделі, практика [Текст] / І. С. Збишко // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. — К. : «ІНТАС», 2012. — Вип. 67. — С. 269 – 279.

4. Збишко І. С. Механізми комунікації «держава-громадянське суспільство» [Текст] / І. С. Збишко // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. — К. : «ІНТАС», 2012. — Вип. 68. — С. 292 – 299.

5. Збишко І. С. Норми вітчизняного та міжнародного права, їх роль у розбудові інфраструктури громадянського суспільства [Текст] / І. С. Збишко // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2013. — Вип. 71. — С. 734 – 739.

АНОТАЦІЇ

Збишко І. С. Інфраструктура громадянського суспільства в Україні: формальні ознаки і реальна практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2013.

Дисертація присвячена обґрунтуванню феномена інфраструктури громадянського суспільства, що покликана забезпечити його ефективну участь у розробці державної публічної політики, державному регулюванні і державному управлінні. Висвітлені нормативно-правове забезпечення, що обумовлює становлення і функціонування даного явища, а також подані його елементи: фізичні особи, різні види і типи громадських організацій, соціальні інститути, що в цілому утворюють певну морфологічну структуру феномену і забезпечують реалізацію комплексу функцій, що притаманний громадянському суспільству як колективному носію недержавної форми влади. Здійснена комплексна оцінка механізмів організаційної взаємодії держави і громадянського суспільства з урахуванням особливостей інфраструктури громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, організаційна взаємодія, інфраструктура громадянського суспільства, органи державної влади, інституційна спроможність, громадські об'єднання.

Збышко И. С. Инфраструктура гражданского общества в Украине: соотношения формальных признаков и реальной практики. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2013.

В исследовании обосновывается идея о том, что любое гражданское общество в процессе организационного взаимодействия с государством в плоскости разработки и реализации публичной политики, государственного регулирования и государственного управления опирается на специализированную инфраструктуру, которая обслуживает его кратологическую функцию. К элементам инфраструктуры отнесены физические лица, социальные институты, разные виды и типы общественных организаций, которые в целом образуют определенную морфологическую структуру феномена и обеспечивают реализацию комплекса функций, что присущие гражданскому обществу как коллективному носителю негосударственной формы власти.

Осуществлено первичное осмысление концепта «инфраструктура гражданского общества», раскрыто сущностное понимание предмета исследования. Выделены и проанализированы институциональный, функциональный, формальный и системный подходы к его изучению.

Сформирован комплекс методологической основы исследования, в который вошли: диалектический подход, метод междисциплинарного анализа, метод абстрагирования и моделирования, а также ряд специальных методов: исторический метод, системно-структурный, логико-семантический, системно-функциональный, метод прогнозирования и другие.

С целью определения нормативно-правовых основ существования разных форм проявления общественной активности в Украине, на базе которых формируется инфраструктура гражданского общества, проанализированы и обобщены основные принципы демократической организации жизни страны, как главного фактора существования гражданского общества. Обосновано, что принцип украинского конституционализма служит, в первую очередь, для создания внутреннего согласования самой системы конституционализма и его практического функционирования с целью ограничения (самоограничение) публичной власти в пользу гражданского общества, прав и интересов лица для достижения конституционно-правовой свободы человека, но не имеет в достаточной мере правового обеспечения действующим законодательством украинского государства. Проведенный анализ нормативно-правового регулирования деятельности общественных организаций позволил обобщить материал по классификационным признакам существующей в стране правовой системы деятельности общественных организаций по их типу, форме, территории распределения.

Исследованы институты гражданского общества и дана оценка их современному состоянию, определены основные тенденции самоорганизации граждан и институционального развития гражданского общества. Рассмотрено отношение к государству рядовых граждан, что фиксирует апатию населения, рост поляризации и радикализации настроений, особенно, среди молодежи. Изучен функциональный потенциал составляющих инфраструктуры гражданского общества: человека и институтов гражданского общества.

Представлено авторское видение процесса формирования инфраструктуры гражданского общества. Важную роль в ее формировании и развитии играют эксперты и экспертная среда, материальные и нематериальные факторы - феномены духовного мира личности, элементы общественного сознания, которые влияют на все сферы жизнедеятельности социума и определяют принципы ее существования. Инфраструктура гражданского общества рассмотрена как совокупность внутренних и внешних отношений человека и коллективных субъектов, которые закреплены официальными государственными нормами в системе формально действующих институтов гражданского общества, и дополняются неформальными объединениями структурных элементов, которые реализуют свою функциональную деятельность за счет вспомогательных форм проявления общественной

(политической) активности, которые не имеют четкого механизма правового взаимодействия с государством.

Ключевые слова: государство, гражданское общество, организационная взаимодействие, инфраструктура гражданского общества, органы государственной власти, институциональная способность, общественные объединения.

Zbyshko I. S. Infrastructure of the Civil Society in Ukraine: Formal Matters and Practical Aspects. – Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of the candidate of political sciences in speciality 23.00.02 – political institutions and processes. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to substantiation of the phenomenon of the infrastructure of civil society, which aims to ensure its effective participation in the development of state public policy, regulation and governance. The legislative environment, stipulating the formation and functioning of the phenomenon, is analyzed. The following components are described: experts and expert environment, social institutions, various kinds and types of civic organizations, which form a peculiar morphological structure of the phenomenon and provide for the implementation of the complex of functions, peculiar to the civil society as a collective repository of non-government forms of rule. The complex assessment of the mechanisms of organizational interaction between the state and civil society with the existing infrastructure in Ukraine is performed.

Key words: government, civil society, cooperating and infrastructure of civil society, government agencies, institutional capacity, public associations.

НБ НПУ

100182570

Підписано до друку 19.11.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 591
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

